

A társadalmi berendezés megdöntésének kísérlete Szajánban

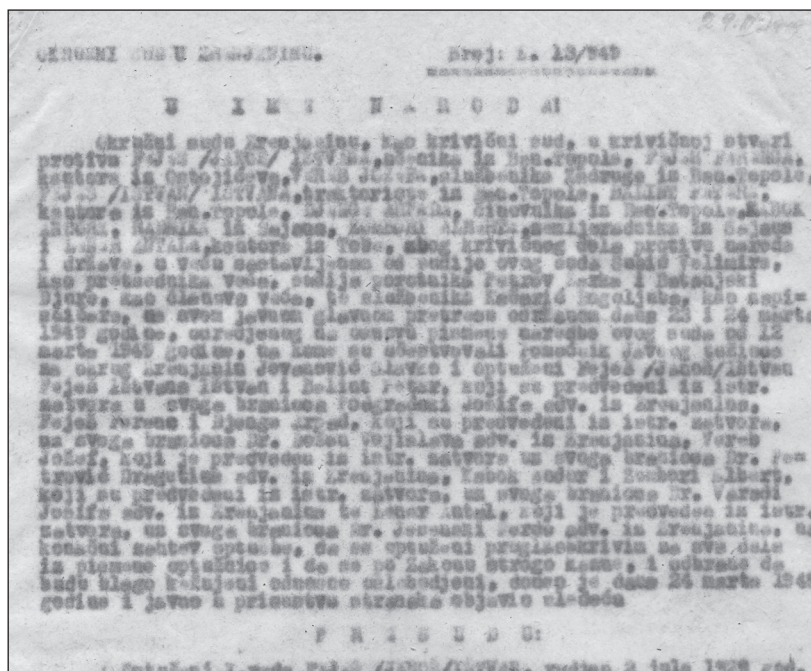
Valamennyire Atlantát is bevonva a történetbe

Amint ezt egy feljegyzés mutatja, 1949. február 4-én két szajáni földműves jött be az irodába: Zombori Gergely és Kabók István. Lovas kocsival jöhettek. Akkoriban még nem ismertem senkit, akinek autója lett volna. Autóbuszok sem nagyon jártak. Az is lehet, hogy Kikindáig mentek kocsival, és onnan Becskerekre vonattal. A váró-előszobában feltehetően egy rézkampóra akasztották a kalapjukat, mielőtt beléptek volna az irodába.

A fiaik miatt jöttek. Mindkét fiú vizsgálati fogságban volt 1948. október 19-e óta, előbb Kikindán, majd Becskereken. Zombori Gergely fiát Albertnek hívták, 1930-ban született (tehát tizennyolc éves volt, amikor letartóztatták), foglalkozása szerint földműves, és nős. Kabók István fiát Andornak hívták, ő egy évvel fiatalabb volt (1931-ben született), nőtlen, és foglalkozása szerint munkás. Mindkettőjüket nép és állam ellen elkövetett bűncselekménnyel vádolták. A feljegyzésben lakcímek is vannak. Szajánban laktak. Zomboriék a Sztálin generalisszimusz utca 46. szám alatt, Kabókék a Rákosi Mátyás utca 68. alatt. Szajánnak egyébként valamivel több mint ezer lakosa van. Korábban is és ma is zömmel magyarok. Valószínűleg ezért tették a névalkotók az új utcanevek közé Rákosi Mátyás nevét is (Sztálin neve mellett). Ez a német megszállás után történhetett. Csak azt nem tudom, hogyan maradtak meg ezek a nevek 1949-ben is, miután Tito szakított Sztálinnal (és Rákosival is). De hát az új világ sem volt mindig naprakész.

A feljegyzésben (mely a 12639/2. számú iratcsomó legelején van) az áll még, hogy Zombori Gergely és Kabók István úgy tudják, hogy fiaikat államellenes plakátok terjesztésével vádolják.

Előbb az ítéletet kerestem. Meg is találtam az iratcsomóban egy sokadik kék színű másolatot. Nagyon nehezen olvasható. Ez maradt meg. Az kivehető a végén, hogy 1949. március 24-én hozták. Összesen kilenc vádlott volt. Az olvasó elé teszem az első fél oldalt. (Nem azért, hogy olvassa, hanem hogy lássa, mennyire nehéz olvasni.)

Megkérdeztem egy levéltáros ismerősömet, hogy tud-e segíteni. Próbálkozott. Készített néhány színes és egy fekete-fehér változatot. Ez valamit segített, de nem sokat. Szerencsére vannak olvashatóbb szövegek is: a vádirat, a másodfokú ítélet, az apám beadványai, kézzel lejegyzett tanúvallomások, levelek. De az elsőfokú ítélethez többször visszatértem. Azért is, mert egy helyen azt véltem olvasni, hogy „csimpánz elvtárs” (drug šimpanza). Egyáltalán nem vagyok benne biztos, hogy ezt írja. De leginkább erre hasonlít. Az sem világos, hogy melyik vádlotthoz kötődnek ezek a szavak. Nép és állam ellen elkövetett bűntettért ítélték el Zombori Albertet, Kabók Andort és a többi vádlottat is. Valamelyik utcanévadóról mondta valaki (ha mondta) hogy csimpánz? Vagy egy szajáni illetőségű elvtársról?

Egy atlantai kitérő – mindjárt az elején – Coca-Colával, Pepsi-Colával és természetesen csimpánzokkal

Azt választva tényként, hogy valóban csimpánzot emlegettek a nép és állam elleni büntetssel vádolt szajániak, most elmondom, hogy Atlantában kerültem életemben a csimpánzok világához, méghozzá az Emory Egyetemen. Míg ezt fogalmazom, felötlik, hogy valószínűleg nem megyek többé sem Atlantába, sem Szajánba. Korábban úgy tűnt, mintha nemcsak külön kontinenseken, hanem külön bolygókon lenne Atlanta és Szaján. Most közelebb kerültek. Egy szobában vannak a papírok között. Így összekapcsolni is könnyebb őket.

1988-ban tanítottam először az Emoryn, és egy délelőtt a Jogi Kar dékánjával tárgyaltam arról a lehetőségről, hogy rendszeresen (minden évben, vagy minden második évben) eljőjjek tanítani vendégtanárként. Február volt, de már tavaszi hangulat érződött, erősödött kinn a napfény, és a dékán lehúzta a redőnyöket a két széles üvegablakon. Csak egyen nem, mert oldalt állt, és oda csak délután jut el a napfény. Aztán megkínált egy üveg Coca-Colával. Mondtam, hogy még sohasem ittam Coca-Colát. A dékán meghökkent, és két lehetséges magyarázatot latolgatott. Először csak az egyiket tette az asztalra: „Kommunista országokban még nincs Coca-Cola?” Mondtam, hogy nem ez a probléma, Jugoszláviában már régóta van Coca-Cola, és tudtommal Magyarországon és más kommunista országokban is van. Most jött a fájóbb és veszélyesebb magyarázatváltozat: „Pepsit iszol?” Mondtam, hogy nem, csak kihagytam az életemből a „soft drink”-eket. Szóval nem iszom sem Coca-Colát, sem Pepsit. (Ma sem.) Ez szokatlan, de megnyugtató válasz volt. „Hát akkor mégis köthetünk veled szerződést”, mondta a dékán. Ezt tréfásan mondta, és tréfa is volt – de később láttam, hogy nem egészen. Az Emory Egyetem pénzelésében hatalmas szerepe volt (és van) a Coca-Colának, és ez lojalitást ihlet. Lokálpatriotizmust is. Az italt egy atlantai patikus (John Pemberton) találta fel 1886-ban. A céget Asa Griggs Candler alapította Atlantában 1892-ben. Én ezeket a neveket Emory-nevekként ismertem meg. Voltak kollégáim a Jogi Karon, akik „Candler Professor” titlust viseltek. Egy épületen a „Pemberton” nevet láttam. A hitoktatás a Candler School of Theology-n folyt. Aztán megtudtam azt is, hogy miért Goizueta Business School az üzleti iskola neve. A névadó az a Roberto Goizueta, aki másfél évtizedig vezette a Coca-Colát, és

ez alatt az idő alatt 4-ről 145 milliárd dollárra ugrott a cég vagyona (akkor is, ha levonjuk azt a sok milliót, melyet az Emory Business Schoolnak adományozott). Fogadásokon beszélgetve – leginkább teraszokon – megtanultam azt is, hogy létezik Coca-Cola-nap („Coke Day”), és illik tudni, hogy ez május 8-án van.

Szóval nem volt mindegy, hogy Coca-Colát vagy Pepsi-Colát iszom-e. Ha egyiket sem, akkor világos, hogy nem tartozom a hazafiak közé, de ellenség sem lettem. Egy vendégtanár profiljába még belefértem.

Egyébként a Pepsi volt (és maradt) a Coca-Cola legmarkásabb ellensége. Pepsit inni a Coca-Cola-birodalmon belül körülbelül annyit jelentett, mint albán italokat kínálni a résztvevőknek egy szerb nemzeti ünnepen Belgrádban – mondjuk június 28-án, Vid napján. (Vagy szerb szilvapálinkát kínálni koccintásra Prištinában valamilyen koszovói függetlenséget ünneplő eseményen.) Az Emory-fogadásokon nem volt Pepsi.

A dékán úgy hidalta át a kialakuló problémát, hogy kávéval kínált – és ezt el is fogadtam. Nem lelkesen. A Coca-Colával ellentétben kávé rendszeresen iszom, de jobb kávéhoz szoktam hozzá, mint amelyet akkor Atlantában kínáltak. Ellentétben a Jugoszláviában (és másutt) megismert presszókávéval vagy török kávéval, Atlantában több próba után is valahogy jelleg és arculat nélkülinek éreztem a kávé. Még egy ponton láttam úgy, hogy a kommunizmus alatt jobb a helyzet. A kenyér esetében. Több önkiszolgálóban is próbálkoztam. A feleségem még többen. Azt láttam, hogy Atlantában műanyag zacskókban lehet kenyeret vásárolni, és ennek több hét után sem változott sem az íze, sem a minősége. De ez a fenntartható íz és minőség nem volt jó íz és jó minőség. A „friss kenyér” fogalma pedig mintha el lett volna törölve. Amikor ismét az Emory-ra mentem 1990-ben (a kávé mellett megkötött egyezés nyomán), rájöttem, hogy vannak opciók az atlantai kapitalizmuson belül is, csak fel kell őket fedezni. Az egyetemtől autóval körülbelül tizenöt percnyire, két fontos sugárút (Scott Boulevard és North Druid Hills) kereszteződésénél volt egy nagy tér, mely tulajdonképpen parkoló volt. A tér körül üzletek voltak. Egy kollégám egyszer azt tanácsolta, hogy ide jöjjenek, amikor lakatot kerestem. (Olyan lakatot, mellyel lecsukhatok az uszodában egy szekrénykét.) A téren aztán láttam, hogy van ott egy könyvkereskedés, egy mozi meg egy pékség is – igazi kenyérral. Tovább nézelődve egy kávézót is találtam, és ebben eszpresszót is lehetett kapni.

Sőt hűségkártyát is. Kilenc kávérendelés (és pecsét) után ingyen kávé járt. Néhányszor el is jutottam az ingyen kávéig. (Pesten az íróasztalfiókomban most is megvan még egy hűségkártya. Ebben a hatodik kávénál tartok. De hát vannak esélyek az életben, melyekről előbb-több mégis le kell mondani.)

Ahogy múlt az idő (2011-ig tanítottam Atlantában), egyre több helyen lehetett tisztességes kávé kapni. Egy-két újonnan felfedezett helyen kenyeret is. Szóval kávé- és kenyérügyben előrelépést éreztem, de a Coca-Cola–Pepsi-feszültség nem csillapodott. 1998 márciusában az *Atlanta Journal-Constitution* napilapban hír jelent meg a címdalton, melyről utána több újságban is olvastam. A *Washington Post*ban is, március 26-án. Megtudtam, hogy egy Georgia állambeli iskolában megbüntettek egy diákot, mert Pepsi-trikóval jelent meg egy iskolai Coca-Cola-ünnepeken. Mintha valamilyen Fidesz-eseményen egy vendégnek Gyurcsány-fénykép lenne a pólóján. Tovább bonyolította a dolgokat, hogy az eseményen jelen voltak a Coca-Cola tisztségviselői is. A diákok pedig úgy sorakoztak egymás mellé, hogy ebből C O K E rajzolódjon ki. Ezzel a dicsőítő technikával magam is találkoztam diákkoromban. Azzal, hogy mi a T I T O név betűit alakítva álltunk egymás mellé. Az éltetést az adott nevek is megkönnyítették. Míg írom ezt a szöveget, nehezen, de sikerült jelöltet találni az Európai Bizottság élére. Meg is választották. De szinte megoldhatatlan feladatnak látom, hogy egy iskola diákjai úgy sorakozzanak fel, hogy az URSULA GERTRUD VON DER LEYEN nevet jelenítsék meg. Vannak dolgok, melyek idővel bonyolultabbá váltak. De majd meglátjuk.

A Georgia állambeli tettetést egyébként Michael Cameronnak hívták, a helyszín pedig a Greenbrier középiskola volt, mely körülbelül 160 kilométernyire van Georgia állam fővárosától, Atlantától. Az újság „Coke-nap”-ot emleget, de nem a nagy napon, nem május 8-án történtek a dolgok. Márciusban szerveztek egy Team Up With Coca-Cola (Fogjunk össze a Coca-Colával) -eseményt, melyen részt vettek az iskola diákjai. Lelkesedés is volt, de Michael Cameron hazafiatlan módon, Pepsi-trikóval állt be a C O K E mozaikba. Gloria Hamilton iskolaigazgatónő szerint Cameron romboló magatartást tanúsított, és nemcsak a Coca-Cola arculatát, hanem az iskola becsületét is igyekezett aláásni. Így büntetést érdemel. Egy nap felfüggesztéssel büntették. Az igazgatónő azt is hangsúlyozta, hogy ez nagyon enyhe büntetés volt, mert hat napot is megérdemelt volna. A Pepsi viszont

nyilatkozatot adott ki, melyben dicséri Cameron jó ízlését, és közli, hogy egy ládányi Pepsi-trikót küld majd Cameronnak, hogy oszto-gathassa családtagjainak és barátainak.

A Coca-Cola–Pepsi-viták hullámai Budapestre is átcsaptak. Em-lékszem, hogy egyszer (talán 2001-ben) egy Emory-kollégám Pestre készült a feleségével, aki egyébként a Coca-Colában dolgozott ta-nácsadóként. Megkértek, hogy foglaljak nekik szobát egy szép Duna-parti hotelben. A Mariott hotelt választottam. Értesítettem is őket, de egy egészen váratlan válasz érkezett. Köszönik a fáradozást, de a Mariottban nem lakhatnak, mert ez egy „Pepsi hotel”. Ma sem tudom, hogy ez pontosan mit jelent. Ezután az Intercontinental-ban foglaltunk szobát. Barátságunk pedig máig is fennmaradt, mert – amint ezt már leírtam – semleges ember vagyok, nem iszom sem Coca-Colát, sem Pepsit. (Egyes amerikai ismerőseim előtt ez körül-belül úgy hangzik, mintha azt mondanám, hogy nem vagyok sem kommunista, sem antikommunista.)

Visszatérve Atlantához, beszámolok még egy Coca–Pepsi-fe-szültségről, melyről egyszer egy antropológus kollégám értesített. Az Emory Egyetemen működött Amerika (és a világ) egyik legismertebb kutatóközpontja, mely elsősorban csimpánzokkal foglalkozott, szo-kásaikat és viselkedési szabályaikat tanulmányozta. Felvetődött az az ötlet is, hogy kivizsgálják, hogyan hatnak (ha hatnak) a csimpánzok-ra a mai emberek fogyasztási szokásai. Például a Coca-Cola-fogyasz-tás. Az intézőbizottságból valaki jelezte azonban, hogy ez veszélyes pálya, nagyon vékony a jég, betörhet, és lebukás következhet. Az ado-mányozó méltóságát (és üzleti sikereit is) veszélyeztetheti, ha elterjed a hír, hogy a majmok Coca-Colát isznak. A probléma fennmaradna, bármi legyen is a kutatás eredménye. Ha kiderülne, hogy szívesen isznak a csimpánzok Coca-Colát, akkor ezt úgy lehetne magyarázni, hogy ez egy majomital. Ha pedig azt mutatná a kutatás, hogy nem kedvelik a csimpánzok a Coca-Colát, akkor ezt úgy lehetne tovább kanyarítani, hogy ez egy olyan ital, melyet még a majmok sem sze-retnek. Szóval nagyon kockázatosnak mutatkozott a kutatás, és erre felfigyelt az intézőbizottság több tagja is. Az egyik tudós ekkor azt javasolta, hogy vessenek be Pepsit, mert ekkor az esetleges magya-rázások (vagy félremagyarázások) a Coca-Cola ellenfelét sújtják. De a vezetőknak ez sem tetszett. Most azt hozták fel, hogy alááshatja a tekintélyt (a Coca-Cola tekintélyét), ha még egy ilyen egyértelmű-en elkötelezett (és függő) intézményben is, mint az Emory, Pepsi-

re alapoznak kutatásokat. A végén erre a kutatásra nem került sor. Viszont egy másik kutatás eredményeit a Jogi Karon is bemutatták. Az előadás résztvevői kaptak egy sokszorosított cikket is, melynek a címe: *The Chimpanzee's Sense of Social Regularity and its Relation to the Human Sense of Justice* (A csimpánz érzéke a társadalmi szabályszerűségekhez és ennek kapcsolata az emberi igazságérzettel). A szerző Frans B. M. de Waal, a cikk az *American Behavioral Scientist* folyóiratban jelent meg 1991-ben, a január–februári számban. Meg is őriztem. A másolatpéldányra rá van írva a nevem, de nem az én kézírásommal. Előre készíthettek példányokat mindenkinek, akik jelezték, hogy eljönnek. Az előadáson több dolgot megtanultam. A csimpánzok között is kialakul egy társadalmi rendszeresség vagy szabályosság érzése, és a csoport tagjai tudják, hogyan kellene másoknak viselkedniük. Bár az elvárások nem azonosak minden csoporttaggal kapcsolatban. Vannak hierarchikus különbségek. Ezért egy hím nem kezdeményez szexuális kapcsolatot egy nősténnyel, ha jelen van egy alfa hím. Ha nincs jelen, akkor kezdeményez. Viszont megoldások akkor is kialakulnak, ha jelen van az alfa hím. A nőstény elmegy a (nem alfa) hím mellett, és megsúrolja a vállával. Néhány perc múlva a hím utána megy, megtalálja, és szeretkezik. A kutatók szerint az a körültekintő mód, ahogyan létrejön az együttlét, azt mutatja, hogy színen vannak a szabályok. Szóval alakulnak szabályok, melyek a joghoz hasonlíthatóak. A külső környezet – így az emberek is – befolyásolhatnak szabályokat. A kutatók bevezették azt a gyakorlatot, hogy csak akkor osztanak ételt, ha minden csimpánz visszatért már a közös alvóhelyre. Ezután a csimpánzközösség szankciókkal (veréssel vagy szidással) sújtotta azokat, akik késtek. Az is megállapítást nyert, hogy a csimpánzok azokkal a társaikkal osztanak meg eledelt, akik korábban segítettek nekik valamiben. A reciprocitás az emberek és csimpánzok között is fontos támasza az igazságérzetnek. Emellett – csakúgy, mint az embereknél – csökken az agresszív magatartás küszöbe, ha többen kezdenek morogni és csaholni.

Az előadás után szendvics és bor következett. Kávét is kapott, aki akart. Közben azon okoskodtunk, hogy szokásjognak nevezhető-e azon szabályok összessége, melyeket a csimpánzok többé-kevésbé betartanak, és hogy a csimpánzoknál vagy az embereknél gyakoribb-e a szabályoktól eltérő magatartás. Életemben e délután tudtam meg a legtöbbet a csimpánzokról. Az viszont titok marad, hogy ittak volna-e Coca-Colát (vagy Pepsit), ha sor kerül a meggátolt kísérletre.

Annak alapján, amit az előadáson megtanultam, nem tűnik anynyira súlyos minősítésnek, ha egy elvtársat csimpánznak neveztek. De Szajánban nem az Emory-kutatások nyomán alakuló kontextus volt a meghatározó.

De mit is tett Zombori Albert és Kabók Andor 1948-ban?

Az ügyész szerint Zombori Albert és Kabók Andor a Nép és állam ellen elkövetett bűncselekményekről szóló 1945-beli törvény 3. és 9. szakaszában leírt büntetteket követték el. Azaz olyan szervezetet alakítottak, melynek célja, hogy erőszakkal döntse meg vagy sodorja veszélybe a Jugoszláv Föderatív Népköztársaság társadalmi berendezését – és emellett olyan propagandát és agitációt folytattak, mely felhív a létező társadalmi berendezés megdöntésére.

Ez komolyan hangzik, de nem ad még választ arra a kérdésre, hogy mit is tettek. Magam körül többször is láttam már, hogy politikai ellenségekre szükség van, és néha égetően. Azt is láttam, hogy politikai ellenségeket sokkal könnyebb úgy látni (és láttatni), ha csak ki van mondva, hogy veszélybe akarják sodorni a magyarokat (vagy szerbeket vagy horvátokat vagy románokat vagy amerikaiakat vagy egyszerűen a népet), és vannak erre vonatkozó terveik is. Bizonytalanabb az eredmény, ha azzal foglalkozunk, mi a fenét is csinálnak ezek a veszélybe sodrók. A vádiratban vannak részletek is, de ezek nagyon gyorsan lettek minősítésekbe csomagolva, hogy minél korábban el legyenek szigetelve az esetleges kérdésektől. Ilyenkor az idő is segíthet, mert egy tévedés nem feltétlenül tartósan tévedés. Ha rossz polcra teszünk egy dobozt vagy flaskót, egy idő után ezek mégis már a saját helyükön lesznek. És itt van az is, hogy 1948-ban nagyon közel volt még a háború, a német megszállás, valós gaztettek és szenvedések. Időbe telik, hogy láthatóvá váljon, hogy több súlyos szónak a túlhasználat folytán foszlik a jelentősége, és csomagolásként sem biztonságos már.

A részletek sok színtéren kelthetnek zavart és bizonytalanságot. Nemcsak akkor, ha a társadalmi berendezés megdöntésének kísérletéről van szó, és ezt a minősítést próbálja valaki részletezni, hanem akkor is, ha teszem fel, betoppan közénk az a minősítés, hogy Kálmán félreszeretkezett. Erről az egész utca értesül, és tanú is van. Tehát ez történt. De bogozni is lehet a dolgokat. Felmerül, hogy amit a tanú látott, az tulajdonképpen egy részletesebb csókváltás volt. Ez

szeretkezés? És aztán kételyek alakulnak a „félre” minősítéssel is, mert Kálmán és felesége már több mint egy éve szétköltöztek. Így nem egyértelmű már, hogy mihez képest van félre a „félre”. Szóval, a részletek zavarhatják a minősítéseket.

Az ügyész szerint Zombori Albert és Kabók Andor egy Križari (Keresztesek) nevű szervezethez csatlakoztak, melynek célja az volt, hogy szétzúzza a tömegszervezeteket, különösen az ifjúsági tömegszervezeteket. Ezt felrótták mind a kilenc vádlottnak. Többször is végiglapoztam az iratcsomót, hogy találjak valami pontosítást a szervezetről. A neve előnytelen asszociációkat ébreszt. Összeköthető a keresztes hadjáratokkal, de a horogkereszttel is. Az ügyész elmulasztotta, hogy párhuzamot vonjon. Pontosította azonban, hogy milyen plakátokat írtak és ragasztottak Szajánban is. A vádirat szerint a plakátokon ez állt:

TESTVÉREINK, NE ADJATOK SEMMIT
A FOSZTOGATÓKNAK – LE A KOMMUNIZMUSSEL
ÉLJEN AZ ANTIBOLSEVISTA VILÁG
ÉLJENEK AZOK, AKIK A KOMMUNIZMUS ELLEN
HARCOLNAK

Tehát mégis vannak részletek is. Az ügyész szerbül idézi a plakát-szövegeket. A bizonyítási eljárás során felmerült az az állítás is, hogy négy nyelven íródtak a plakátok, de más nyelvű szöveg nincs idézve. Én most a szerb vádiratból fordítottam magyarra az inkriminált szövegeket.

Ennyi konkrétum volt a vádiratban.

Az apám ügyvédként úgy láthatta, hogy akkor lehet a vádat leértékelni, ha további részletek felé fordul. Egy kézzel írt feljegyzésből látom, hogy milyen kérdéseket igyekezett követni a vád két alaptétele kapcsán (hogy volt egy „keresztes” szervezet, és hogy plakátok jelentek meg). Ez van feljegyezve:

„Plakátok:

1. ki csinálta őket
2. ki fogalmazta a szöveget
3. mikor készültek
4. ki terjesztette őket

5. volt-e valamilyen szervezett összejövetel a plakátok fogalmazásával és terjesztésével kapcsolatban

Keresztesek

1. mikor és hogyan jött létre a szervezet
2. ki szervezte
3. kik a tagok
4. a szervezet tevékenysége
5. cél, eszközök”

Itt valami szerepváltást érzek, mert rendszerint a rendőrség és az ügyészség keresi a választ az ilyen kérdésekre. Igaz, azt nem mondhatom, hogy ezek a kérdések egészen kimaradtak a nyomozás során – de valahogy háttérbe szorultak a vád megfogalmazásánál. Dilemmák és utánjárások nélkül dőlt el, hogy mi a tett neve, háttérbe szorult az a kérdés, hogyan is lett elkövetve. Ezután a gyanúsított simán azonosult a tettel.

Amikor manapság krimit nézek a tévén, tudom, hogy a végén nem az lesz a tettes, aki az elején gyanús. Felé indul a nyomozás, de aztán előbukkan valamilyen részlet, mely más irányba mutat, egy újabb gyanúsított felé irányul a nyomozók figyelme (és a nézőké is), de aztán jön még egy (legalább egy) fordulat, és így érünk el a végén az igazi gyilkosig. Persze itt a nézői igények az útmutatók. Így élvezetesebb nézni. Tényleges ügyekben nem feltétlen ennyire kanyargós minden út, mely az igazságig vezet. De valós perekben is helyet kaphatnak külső útmutatók. Például a statisztikai elvárások. A tényleges rendőrök és ügyészek nem arra törekszenek, hogy fordulatossá és izgalmassá tegyék a dolgokat. Néha akkor sem, ha egyes részletek valóban fordulatot sugallnak. Inkább egyszerűsíteni igyekeznek. Különösen azokban az időkben, amikor a kétely hazafiatlan.

A vádlottak az UDBA (a titkosrendőrség) előtt tettek vallomást – és majdnem mindent bevallottak. Legalábbis majdnem mindent, amit kérdeztek tőlük. Esély azonban maradt. Maradt azért, mert gyakran nem világos, hogy mi is a minden, mert különböző vádlottak különböző nyomozók előtt és különböző alkalmakkor igen különböző dolgokat vallottak be. Meg aztán a bíróság előtt tagadni lehetett azt, amit a titkosrendőrség előtt bevallottak (bár kérdéses volt, hogy milyen súlyt ad majd a bíróság a tagadásnak). Kabók Andor és Zombori Albert tagadták, amit korábban bevallottak. A szóbeli tárgyaláson (1949. március 18-án) Kabók azt nyilatkozta, hogy a titkosrendőrségen azt mondták neki, hogy szabadon engedik, ha mindent bevall. Ezért vallott. Tizenhét éves volt. Alá is írta a vallomást – de nem

engedték szabadon. Zombori egy másik magyarázatot adott. Szerinte kényszerítették a vallomásra, de most a tárgyaláson igazat beszél.

Hogy valamennyire a részletek felé irányítsa a figyelmet, az apám elemezte az UDBA előtt tett vallomásokat, és kérdésenként rendezve kimásolta egy másfél oldalas iratra.

Itt áll például, hogy a vallomások szerint hogyan jött létre a kereszties szervezet. Kabók Andor ezt vallotta 1948. november 1-jén: „Gyenge Árpád mondta, hogy szervezzünk ilyen szervezetet, bevonva Zombori Albertet és Kovács Gyulát. A szervezet nem lett kibővítve, és tudtommal nem volt kapcsolata más szervezetekkel.”

Szóval a vallomás szerint így alakult a szajáni háromtagú kereszties szervezet, és független volt (nem volt kapcsolata más szervezetekkel). Hozzáteszem még, hogy mit tudok a tagságról: 1948-ban Zombori Albert tizennyolc éves volt, Kabók Andor tizenhét, Kovács Gyula pedig tizenhat.

A következő kérdés az volt, hogy milyen munkát fejtett ki a szervezet. Ezen a ponton két vallomásból vannak kimásolt részletek.

1948. november 1-jén Kabók ezt vallotta: „A tagok egyenként beszéltek az ellenséges tevékenységről.” (Feltételezem, hogy az „egyenként” itt azt jelenti, hogy nem mind a három tag együtt, hanem kettesben egymással.) Továbbá: „A szervezet nem tartott értekezleteket.” A vallatás során, úgy látszik, nem firtatták, hogy miből állt a tevékenység. Elérték a célt, amikor ki lett mondva, hogy „ellenséges”.

Előzőleg 1948. október 17-én Zombori nyilatkozott ugyan valamilyen konkrét tevékenység kapcsán is, de tagadta: „Sohasem beszéltem Kabókkal arról, hogy a szajáni ifjúsági szervezet aláásásán kell dolgozni.” Igaz, ebből még nem következik, hogy nem beszéltek valamilyen más szervezet aláásásáról, de konkrét aláásás-konzultációk nem nyertek említést a vallomásokban. Az sem, hogy hogyan is történt volna az aláásás.

Szóval ezt állapította meg az UDBA Zombori és Kabók szerepéről a Keresztesek szervezetben.

A plakátokkal kapcsolatban valamivel több információt találok. (Erről a két apa is tudhatott valamit, amikor bejöttek az irodába.) Először is le van jegyezve, hogy mit mondtak a vádlottak azzal kapcsolatban, hogy ki csinálta és ki fogalmazta a plakátok szövegét.

Kabók ezt vallotta 1948. október 13-án: „Zomborinak kész plakátjai voltak, Bocsárról hozta őket. Nem tudja, ki adott utasítást a plakátok terjesztésére.”

Két nappal később Kabók szintén vallott, de nem ugyanazt. Az új vallomás szerint: „Zombori és én készítettük a plakátokat, két héttel mielőtt terjesztettük volna. A jelszavakat egy noteszből másoltuk, mely Zomborinál volt, de nem mondta, hogy kitől kapta a noteszt.”

Aztán jön még egy újabb Kabók-vallomás 1948. november 1-jén: „A saját fejemből írtam a plakátokat.”

Zombori viszont ezt vallotta 1948. október 17-én: „A plakátokról október 8-án vagy talán 9-én szereztem tudomást, amikor visszajöttem Bocsárról.”

Úgy látszik, az ügyész nem tette egymás mellé a különböző jegyzőkönyvekben rögzített mondatokat. Az állítások egymásba botlottak volna, és ez gátolja a menetelést.

A vallomások pontosítják, hogy mikor volt a terjesztéssel kapcsolatos összejövetel. 1948. október 26-án Kabók azt vallotta, hogy „szombaton” (nem írja a jegyzőkönyvben, hogy melyik szombaton) este kilenc tájt volt a megbeszélés az iskola előtt. Zombori szerint ez délután történt a vendéglő udvarában.

És aztán itt volt a kérdés, hogy hogyan történt a terjesztés. Az nem volt vitatott, hogy 1948. október 9-én késő este plakátok kerültek a falakra. A kérdés az volt, hogy hogyan. 1948. október 13-án Kabók azt vallotta, hogy Zombori és ő a szövetkezet falára és ablakára erősítettek plakátokat rajzszögekkel (szerb eredetiben „rajsnegle”). Zombori vallomása szerint – melyet október 17-én tett – faszögekkel rögzítették a plakátokat, nem részletezve, hogy hova.

A nyomozók célja inkább a vallomás lehetett, mint a valóság. Mindenesetre, az ügyész megállapította, hogy a tettesek bevallották a tettüket (Zombori meg Kabók és azok is, akikről kevesebbet tudok, mert nem az apám védte őket). Tehát bevallották, hogy olyan szervezetet alakítottak, melynek célja, hogy erőszakkal döntse meg vagy sodorja veszélybe a Jugoszláv Föderatív Népköztársaság társadalmi berendezését – és emellett olyan propagandát és agitációt folytattak, mely felhív a létező társadalmi berendezés megdöntésére.

Ezt a következtetést nem zavarta az a körülmény, hogy továbbra sem világos, mit is csináltak.

A szóbeli tárgyaláson a vádlottak, nyomozók és tanúk révén az asztalra került még egynéhány adat. Hadd említsek néhány olyan megállapítást is, melyek nem az apám védenecire vonatkoznak, de a Keresztesek szervezettel vannak kapcsolatban. Fejős Ferenc (aki egyébként kántor volt) azt vallotta, hogy nem volt tagja a szervezet-

nek. Felmerült viszont a kérdés, hogy folytatott-e ellenséges megbeszélést Lener Antallal. (Lener van a jegyzőkönyvben, de lehet, hogy Léner vagy Lenner volt.) Fejős Ferenc szerint igaz ugyan, amit a titkosrendőrség megállapított, és valóban beszélt Lener Antallal, akit a szervezet tagjának tartanak, de ez egy kocsmai beszélgetés volt, és nem lehetett ellenséges, mert ott volt az asztalnál a tóbai népbizottság titkára is. Csak addig volt kettesben Lenerrel, amíg a népbizottság titkára elment (véltetően a söntéshez) „hogy elhozza a megrendelt spriccert”.

Most, hogy Szajánnal foglalkozom, élem került egy szajáni népdal, mely szintén kocsmához kötődik. Az egyik strófában a következő tények lettek dalba foglalva:

*„A szajáni kocsmaudvar de tiszta
Azon sétál kilenc legény
Mög vissza”*

Lehet, hogy ez ugyanaz a kocsmá, melyben később Fejős kántor kettesben maradt Lenerrel, míg a tóbai népbizottság titkára spriccerért ment. Arra is érdemes felfigyelni, hogy kilenc legény sétál a kocsmaudvaron. Pontosan annyi, mint ahány vádlott van a mi esetünkben. Az akkori (és nem csak akkori) gyanúban bízó logikát követve, az ember azt mondaná, hogy ez nem lehet véletlen.

Visszatérve a szóbeli tárgyalás jegyzőkönyvéhez, egy másik vádlott (a neve egy előző oldalon van, mely nem szerepel az iratok között) azt vallotta, hogy igaz, hogy Veréb József, a harmadrendű vádlott azt mondta neki, hogy ne menjen az ifjúsági szervezet konferenciáira, „de nem azt mondta, hogy szabotáljam a konferenciákat, hanem csak azt, hogy ne menjek el minden konferenciára”. Ez a vádlott közölte azt a feltételezést is, hogy Veréb József csak azért ment el munkabrigádba a Šamac–Szarajevó autótutat építeni, hogy ezzel rejtegesse korábbi tevékenységét a Keresztesek szervezetben.

A tárgyaláson Kabók azt vallotta, hogy hallott ugyan Gyenge Árpádtól arról, hogy létezik egy Keresztes nevű szervezet, de sohasem lett tagja. Plakátokat se nem írt, se nem terjesztett. Október 9-én, szombaton este, amikor a plakátok megjelentek, otthon volt (délután 6-tól vasárnap reggelig). Válaszolt egy közvetett bizonyítékra is. Az ügyész szerint az is mutatja szembehelyezkedését a tömegmozgalommal, hogy egyszer fogta magát, és eltávozott egy pancsovai mun-

kaakcióról. Kabók szerint arról volt szó, hogy nagyon kellemetlenre fordult az idő, erős szél fúj, homokot és kavicsot hordott az arcába. Ezért ment el. (Valószínűnek tartom, hogy az ügyész erre csak gúnyosan mosolygott, jelezve, hogy „ismerjük mi ezeket a kifogásokat”. Lehet, hogy közben a zakóját is levette.)

Zombori is tagadta, hogy köze lenne a plakátokhoz és a Keresztesek szervezethez. Elismeri, hogy ő is otthagya egyszer a pancsovai munkaakciót, de Kabókkal ellentétben nem a mostoha időjárásban keresett magyarázatot, hanem azt mondta, hogy vacsorára sietett a szüleihez. Neki szembesülnie kellett még egy közvetett bizonyítékkal, mely a „keresztes” magatartás irányába mutatott. Zombori elismerte, hogy egyszer katonai előképzés alatt kilépett a sorból. Szerinte azért, mert nem tudta, merre vonul az osztag. Azt is elismerte, hogy ezért leszidta a parancsnok. Ebben a kérdésben Kovács Gyulát is kihallgatták. (Ő volt állítólag a harmadik tagja a Keresztesek szervezetnek, bár ezt tagadta. Egyébként földműves volt, és tizenhat éves a szervezet állítólagos alakulása idején.) Az ügyész kérdésére azt nyilatkozta, hogy nem volt jelen, mikor Zombori kilépett az osztagból, de másoktól azt hallotta, hogy Zombori azt mondta, hogy „hazamegy aludni”.

Még egyszer átlapozva az iratokat, azt látom, hogy a legkonkrétabb vád a plakátterjesztés volt. A tárgyaláson – visszavonva a korábbi elismerést – Kabók is, Zombori is azt állította, hogy nem teheték ki a plakátokat, mert otthon voltak a kritikus időszakban. (A Sztálin generalisszimusz, illetve a Rákosi Mátyás utcában.) Ennek bizonyítására az apám tanúkat is javasolt. Kabók Andor esetében Kabók Istvánt és Ilonát, Andor szüleit. Zombori Albert esetében három tanú lett javasolva: a szülők, Zombori Gergely és Etelka, valamint az ifj. Zombori Gergely (valószínűleg a vádlott fivére). Nem lettek azonban meghallgatva. A bíróság úgy döntött, hogy „felesleges minden további bizonyítás”.

Még egy amerikai kitérő

Az Emory Egyetemen gyakran vásároltam a *New York Times*-t – különösen vasárnap. A lakásomtól (és az egyetemtől is) talán fél kilométernyire lehetett egy tér, melyet Emory Village-nek neveztek (Emory Falu), és itt volt egy félig önkiszolgáló, félig patika (C.V.C. volt a neve), ahol újságot is lehetett venni. Vasárnap is. A 2009. március 8-i számot félretettem. A 16. oldalon egy igen lelkes texasi bírónőről van szó. Sharon Kellernek hívják. A cikk szerint egyesek azt látják, hogy jogi állásfoglalásaiban merev és szívtelen, nem tudja elfogadni, hogy hibák is létezhetnek a rendszerben, míg mások imádják nyugodt önbizalmát és szilárd meggyőződéseit. Az újságban ott van a fényképe is. Találgatom, hogy Coca-Colát vagy Pepsit iszik-e, de erre nem ad választ sem a fénykép, sem a leírt információk. Azt viszont feltételezem, hogy nem váltogatja őket. Hívei azt is emlegetik, hogy egyedül (mint „single mother”) nevelte fel a fiát, és hogy az apja, egy ismert hamburgerárus, „drive-in” üzleti láncot hozott létre Dallasban. (Nem tudom, hogyan fordítsam a „drive-in”-t. Olyan kereskedésről van szó, ahol nem kell, hogy kiszálljon az autóból az, aki hamburgeres szendvicset akar. Csak behajt az üzleti ablakok közé, kinyújtja a kezét a kocsija ablakán, fizet, és kap egy hamburgert. Egyébként Atlantában láttam drive-in bankablakokat is.)

Sharon Keller azért került a vasárnapi számba, mert fegyelmi eljárás indult ellene – és ez sok vitát gerjesztett. 2007. szeptember 27-én kivégzésre várt egy Richards nevű vádlott. Volt még esély egy kegyelmi kérvényre. Az ügyvédek Richards szellemi elmaradottságára hivatkoztak, és vitatni akarták, hogy alkotmányos-e a halálos ítélet végrehajtásának módja. Délután 5-ig lehetett volna beadni a kérvényt, de elromlott a számítógép, az ügyvédek kérték, hogy hosszabbítsák meg néhány perccel a határidőt. A korábbi gyakorlatban voltak erre példák. De most Sharon Keller bírónő döntött, és ő nem engedett meg semmilyen halasztást. Néhány percnyi halasztást sem. Richardsot este 8.20-kor kivégezték. Ezután indult a fegyelmi eljárás, és ebben egy Babcock nevű ügyvéd képviselte Keller bírónőt. Babcock kijelentette, hogy nem hiszi, hogy a bírónő érezné, hogy valami rosszat tett.

A *New York Times* emlékeztet arra, hogy korábban is kemény álláspontot foglalt Keller bírónő egy halálos ítélettel kapcsolatban. 1998-ban nagyon határozott indoklással elutasította, hogy újratárgyalják

Roy Criner ügyét. Itt arról volt szó, hogy Roy Crinert halálra ítélték erőszakolás és gyilkosság miatt. Viszont a technológiai fejlődés egy újabb tény (mondhatnánk újabb részletet) tett az asztalra. Megjelentek a DNS-vizsgálatok, és ezek azt mutatták, hogy nem Criner erőszakolt, és vélhetően nem is ő gyilkolt – hanem valaki más. Criner ügyvédje perújrafelvételt kezdeményezett 1998-ban, de Keller bírónő elutasította a kezdeményezést. Az indoklás legmarkánsabb mondatait a *New York Times* is idézi: „Nem engedhetünk újratárgyalást mindenkinek, akiről az ítélet után állapítják meg, hogy ártatlan lehet. Így nem lenne többé véglegesség a büntetőjogi rendszerben, márpedig a véglegesség kulcsfontosságú.”

Szóval a rendszer (büntetőjogi rendszer, vagy más rendszer) az, ami a legfontosabb. Emberéletnél is fontosabb. Hadd tegyem hozzá, hogy Criner mégis megúszta. Ott volt még a lehetőség, hogy Texas állam kormányzója megkegyelmezzon neki. Ez meg is történt. George W. Bushnak hívták akkoriban Texas kormányzóját. Nem a kedvenc politikusom, de ebben egyetértek velem.

Keller bírónő hozzáállásának az a lényege, hogy ha valami ellen harcolunk, akkor ezt tegyük, és ne mást. Ha küzdeni akarunk olyan tettek ellen, mint a gyilkolás, erőszakolás (vagy mondjuk a társadalmi rend erőszakos megdöntése, illetve aláásása) – akkor küzdjünk. Minél több vádlottat ítélünk el, annál sikeresebb a küzdelem. És ha valakit elítéltünk, akkor ez maradjon így. Ne tegyünk fel utólag olyan piszlicsáré kérdéseket, hogy Roy Criner vagy valaki más DNS-ét találták-e a megerőszakolt áldozat testében – vagy hogy mi a fenét is csináltak tulajdonképpen Kabók Andor és Zombori Albert.

Azon töprengek még, hogy mit tett volna Sharon Keller, ha Szajánban él a negyvenes évek második felében. (A kérdés elméleti jellegű, mert a *New York Times* szerint a bírónő ötvenöt éves volt 2009-ben, tehát nem lehetett Szajánban hatvan évvel korábban.) Azt tartom valószínűnek, hogy ő sem engedett volna további tanúvallomásokot annak tisztázására, hogy otthon voltak-e, vagy plakátokat tűzdeltek Zombori és Kabók 1948. október 9-én este. És mit tett volna, ha nem bírónő, hanem falusi kamasz? Írt és ragasztott volna antikommunista plakátokat? Ez is lehet. Lelkes emberekben a lendületkövetés ingere mélyebbre van ágyazva, mint az ilyen vagy olyan lendülethez kötődő rokonszenv. Véletlenül is múlhat, hogy melyik svunghoz csatlakozik.

És ha már kérdezgetek, felmerül az is, hogy mit tett volna a becskerekai bíró (Velimir Šabić volt a neve, ha jól olvasom), ha neki

kellott volna Texasban arról döntenie 1998-ban, hogy sor kerülhet-e perújrafelvételre. (Miután kiderült, hogy nem a halálraítélt Roy Criner DNS-e, hanem valaki másé van az áldozaton.) Visszautasította volna a javaslatot? Nem tudom.

Vissza Szajánba

Az ítéletet 1949. március 24-én, hat nappal a szóbeli tárgyalás után hozta meg a nagybecskereki (zrenjanini) Kerületi Bíróság. Kabók Andort és Zombori Albertet is másfél év szabadságvesztésre és kényszermunkára ítélték. A kilenc vádlott közül ők kapták a legenyhébb büntetést. A bíróság azt állapította meg, hogy Zombori Albert Kabók Andor felhívására belépett a Keresztesek szervezetbe, melynek célja a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság fennálló államberendezésének megdöntése és veszélyeztetése. Továbbá, 1948. október 9-én mindketten államellenes tartalmú plakátokat tűztek ki Szajánban („körülbelül 14 plakátot”), melyeket közös megbeszélés alapján Kabók Andor fogalmazott és írt. Tehát agitációt folytattak a fennálló társadalmi berendezés erőszakos megdöntése céljával.

Kapásból az ember azt mondaná, hogy Kabók tettei valamivel súlyosabbak voltak, mert ő (a bíróság szerint) nemcsak terjesztette, hanem fogalmazta is a plakátokat, és ő hívta fel Zomborit, hogy lépjen be a szervezetbe. Ezeknek a részleteknek nem volt azonban kihatása a büntetésre. Mindketten másfél évet kaptak.

Következett a fellebbezés. Az iratok között megmaradt egy másolat, de dátum nélkül. Feltételezem, hogy április első felében lehetett beadva. Ez azért logikus, mert az elsőfokú ítéletet 1949. március 24-én hozták, és alig egy hónappal később (1949. április 23-án) már megszületett a másodfokú ítélet is. Pörögtek az események.

A fellebbezés azon igyekszik, hogy kicsomagolja a minősítésekből a tényeket – és megmutassa, hogy elég gyengécskék. Ami a Keresztesek szervezetet illeti, a plakátok terjesztésén kívül állítás sincsen semmilyen konkrét tevékenységről. Értekezletekről sem – ha ide nem számítjuk az „egyenként való beszélgetéseket”, melyek témája tisztázatlan maradt. Kabók Andor a mostoha időjárás miatt hagyta el a pancsovai munkatábort, de ha más oka lett volna, akkor sem nevezhető ez a társadalmi berendezés erőszakos megdöntését célzó kísérletnek. A katonai előképző osztagból való kilépés sem sorolható ide – még akkor sem, ha igaz az a másodkézből kapott állítás, mely szerint Zombori azt mondta, hogy hazamegy aludni.

A plakátok tényleg megjelentek, de az állítások (és vallomások is) ellentmondóak, így nem lett bizonyítva, hogy Kabókhöz és Zomborihoz köthetők. Azzal az állítással kapcsolatban, hogy Kabók fogalmazta és írta a plakátokat, a fellebbezés felhoz még egy ellenérvet. A tárgyaláson ki lett mondva – és nem lett megcáfolva –, hogy a kérdéses plakátok négy nyelven íródtak. Kovács Gyula pontosan ezt vallotta: „A Helyi Népbizottság titkárától hallottam, hogy a plakátok négy különböző nyelven voltak írva, mégpedig szerbül, magyarul, németül és még egyen.”

Gondolkodom, hogy melyik nyelv lehetett az a „még egy”, melynek külön identitására felfigyelt a Helyi Népbizottság titkára, csak nem tudta besorolni. Bánátról lévén szó, legvalószínűbb, hogy román vagy szlovák. De nem ez volt a lényeg. A fellebbezés azzal érvel, hogy a négynyelvűség (szerb, magyar, német és még egy) azt bizonyítja, hogy nem Kabók és Zombori voltak a szerzők. Mert ők csak magyarul tudtak. Ezt magam is jó érveknek tartom, bár nem tartom valószínűnek, hogy Kabók és Zombori semmit sem tudtak szerbül. De az könnyen lehet, hogy keveset tudtak. (Ezt közvetve magam is igazolni tudom, mert a gimnáziumban volt egy szajáni osztálytársam, és úgy emlékszem, ő is csak gyengén tudott szerbül.) De ha tudtak is valamit szerbül, az meggyőzőnek tűnik, hogy sem Kabók, sem Zombori nem tudtak volna szerb nyelven plakátot fogalmazni és írni. Németül és a „még egy”-ként azonosított nyelven pedig pláne nem. Tehát a négynyelvű plakátok nem lehettek Kabók és Zombori alkotásai. A fellebbezés megismétli azt is, hogy mindkét vádlott otthon volt a kritikus időben, tehát nem tűzhettek ki plakátokat.

Az elsőfokú ítélet tizenkét oldalas volt, a másodfokú ennél egyszerűbb. Csak kétoldalas. A Vajdasági Legfelsőbb Bíróság nem foglalkozott igazán a fellebbezés érveivel. Leszögezte, hogy valamenynyí vádlott tagja volt a Keresztesek szervezetnek, és hogy Kabók és Zombori tizennégy népellenes tartalmú plakátot tűzött ki, melyeket Kabók írt. (Az elsőfokú bíróság „körülbelül 14” plakátot emlegetett, most már ez a kis bizonytalanság is eltűnt.) Az nem nyert említést, hogy milyen nyelven íródtak a plakátok.

Maradt még egy esély, a kegyelmi kérvény. Ezeket az apám fogalmazta, de a két vádlott szüleinek kellett beadnia. Az apám 1949. július 30-án küldte el a kérvényeket. Várható volt, hogy már másnap megérkeznek Szajánba, és így a kérvények dátuma 1949. augusztus 1. A levelek jelzik, hogy hol kell aláírni és hova kell küldeni a kérvényt. Zombori Gergelynek ez a levél ment el:

Z o m b o r i Gergely, földműves

S a j a n

Mellékelten küldöm fiának Zombori Albertnek feltételes szabaddlára helyezés iránti kérvényét.

Szíveskedjék a kérvényt jobboldalon, a kivonalozott helyen aláírni,

40 din. okmánybélyeggel ellátni és azután borítékba tenni és a Ministarstvo unutrašnjih poslova NR Srbije Beograd címre küldeni.

A kérvénnyel kapcsolatos költségek és kiadások 193 dinárt tesznek ki.

Szíveskedjék ezt az összeget a mellékelt utalványon címre beküldeni.

Tisztelettel:

meli.
ajánlva.

A kérvények tartalma egyszerű. Abból indulnak ki, hogy letelt már a büntetés fele, mert ebbe beleszámítódik a vizsgálati fogságban töltött idő is. 1948. október 19-én kerültek fogságba. A kegyelmi kérvény beadása idején Požarevacon voltak a Zabela börtönben. A kérvény szerint munkájukkal és viselkedésükkel azt bizonyították, hogy a jövőben nem követnek majd el bűncselekményeket. Ezek a kérvények az utolsó papírok az iratcsomóban. Nem tudom, mi lett az eredmény, és mikor került a két szajáni fiú ismét szabaddlára.

Neked is, fiacskám...

Sok más is van, amit nem tudok. Érdeklődni sem könnyű. Zombori Albert és Kabók Andor azóta már valószínűleg nemcsak a büntetésüket, hanem az életüket is letöltötték. Ha mégsem, kérdés, hogy Szajánban vannak-e. És az sem biztos, hogy tudnák-e még, hogy pontosan mi történt és miért. Azt hiszem, hogy a vád nem leplezte le, hogy kicsodák, hanem inkább elsodorta őket az azonosságuktól. Ez bizonytalanságot okoz.

Lehet, hogy mégis tüzdeltek plakátokat – bár egészen valószínűtlen, hogy maguk írták volna őket. Viszont azt láthatták, hogy hirtelen az ő életükből lesz sok minden plakátra tüzelve. Az is, hogy beszélgettek egymással az iskola előtt, vagy a vendéglő udvarában, hogy egyikük egy napon idő előtt távozott egy munkaakción, vagy kilépett a katonai előképző osztagból. Nem tudom, mennyire

ismerték fel a saját életüket a plakátokon. És mi volt tulajdonképpen, ahogy ezt mondani szokták akkoriban, a „politikai beállításuk”? A fasizmushoz nem kötődhettek. Azért sem, mert tudomásom szerint Szajánban nem volt népszerű, meg azért sem, mert 1941-ben, a német megszállás kezdetén Zombori tizenegy éves volt, Kabók pedig tíz. Szüleik sem barátkozhattak a megszállókkal, mert ha ezt tették volna, nemigen jöhettek volna be Becskerekre a fiaik érdekében 1949 februárjában. És antikommunisták voltak? Marxról nem hiszem, hogy sokat tudtak volna, de a szövetkezetbe kényszerítést közlelő láthatták, és ebben ismerhették fel a kommunizmust. Azt is el tudom képzelni, hogy azt mondták egy-két nőismerősüknek, hogy van közülük a Keresztesek szervezethez, hogy ők is ilyenek – mert ez titokzatosnak és férfiasnak hangzott.

Hogy a többi vádlott mit tett, arról még kevesebbet tudok. Összesen kilencen voltak. Valamennyien Nagyikinda környéki magyarok, de nem mind szajániak. Voltak közöttük töröktopolyaiak is. Zömmel hosszabb börtönbüntetéseket kaptak, mint Kabók és Zombori. Vagy azért, mert tényleg tettek valami komolyabbat (egyikük esetében az volt a vád, hogy szabotálás céljából átvágott egy telefonkábel), vagy azért, mert annyira sem volt eredményes a védekezés, mint Kabók és Zombori esetében. Nem tudom. A 12639/2. iratcsomóban nincsenek (nem is lehetnek) levelezések, az UDBA előtt tett vallomások kivonatai és fellebbezések sem a többi vádlottal kapcsolatban, akiket nem az apám védett.

Ha találgatok, azt feltételezem, hogy ha akkoriban lett volna Coca-Cola és Pepsi Szajánban, Kabók és Zombori egyforma lelkesedéssel itták volna egyiket is meg a másikat is (akár ízlik, akár nem), abban a meggyőződésben, hogy egy olyan világ hírnökei, melyben nincs kényszerű szövetkezetbe lépés; rendes kisebb-nagyobb parasztbirtokokon alapul a gazdaság, és egység van.

Nem voltak könnyűek a negyvenes évek. Sok besorolás örvénylett. Nehéz volt egyszerűen szajáninak maradni. Bár néha sikerült. Ezt bizonyítja egy történet, melyet régen egy szajáni diáktól hallottam. Igaz, hallottam mástól is. Lehet, hogy tényleg megtörtént több helyen (Szajánban is, Kikindán is, másutt is). Az is lehet, hogy a közlők csak azon igyekeztek, hogy hazai talajhoz kössenek egy lényeges sejtető szóváltást. A következőről volt szó. Egy ifjúsági brigád lelkesen hazafelé tart, beérnek a faluba (vagy kisvárosba), a kocsuiúton mennek, és az egyik tag felismer a járdán egy nénit. Üdvözlí is:

Halál a fasizmusnak! – mondja a brigádtag, de ezt egy szomszéd néninek kijáró tiszteletteljes helyi mosolyba bugyolálja.

Neked is, fiacskám! – válaszolja a néni.

Na, most ezt úgy lehetne szó szerint értelmezni, hogy a néni halálba kívánta a brigádtagot. De senki sem így értette. Egyszerűen befogadták az új jelszót a szokásos köszöntésváltásba, és a hagyományos tartalom kerekedett felül.

Kabók és Zombori nem voltak ennyire sikeresek. Bármit is tettek, vagy nem tettek, a felējük rajtoló gyanú is elegendő volt ahhoz, hogy kilökje őket az egymásra érző szóváltások világából. Aztán kívül rekedtek.

Korábban többször is jártam Szajánban, de tulajdonképpen csak átutazóban Kanizsa és Becskerek között. Úgy néz ki, mint a többi bánáti falu, melyet megismertem. És most én is – akárcsak az ügyész – csak minősítek: ez egy bánáti falu. Amikor egyszer – talán a kilencvenes években – arra jártam, azt még észrevettem menet közben, hogy a falu közepén húzódó főutcának, ahol a katolikus templom is áll, Velika ulica (Nagy utca) a neve. Ha megállok és kiszállok az autóból, ma többet tudnék, mint hogy „bánáti falu”. Részleteket is. Például, hogy hol mérnek spriccert. Lehet, hogy találkoztam volna Kabókkal és Zomborival is, bár valószínűleg nem ismertem volna fel őket. Az sem biztos, hogy látszott volna rajtuk, hogy történelmi szereplők. És valószínűleg ők sem annak látták magukat.

Zomborinak meg Kabóknak is ki lett osztva egy „neked is, fiacskám”, csak mosolytalanul. Egy nem szajáni illetőségű sors szólt hozzájuk, valamilyen másik nyelven, miután másutt mérte ki, hogy mit oszt. És ma sem tudom, hogy mire is válaszolt.